

egész készülettel, mitsoda eredetüvé tészik a' régi Kutfók az Ión, az az: Iás z régi Nemzetet.

(Folytatása következik.)

Horvát István,
A' Széchényi Országos Könyvtár Örzője:

2.

As Ideák' terjedéséről a' Népek között. (1829)

Ha időkorunk mutathat elő valamit, melly a' gondolkodó ember' lelkét felemeli, szívét kiterjeszti, és egész elméjét bámulásra vonja: bizonytal az lesz egyik, hogy ebben, a' föld' színén lakó népek között a' viszonyos közlekedés annyira vitetett és megkönnyült, mennyire (tudunkra) az előbbi időkben soha se még. Ma minden új tudomány, új gondolat, történet, hír, sebes reptést hordatik széllyel ugyan azon egy időben minden arányzatba. Emberek, kik egymást soha nem látták, együtt beszélgetnek, szót váltanak. Népek, kiket hegyek, folyók, sőt tengerek választanak, egymást interessálják, egymással érinkeznek, egymás sorsában részt vesznek, és egymás példájának követésére felhevülnek. Ma már nem csak a' Királyoknak van hosszú kezök (mint a' régiség költői tartották), hanem egyes Hazafiak kezei is messzére nyulnak, és nagy dolgokat végbe visznek. A' jól organizált Rendtartósági hivatalok (Politzei) meglepő hirtelenséggel és pontossággal munkálkodnak.

mariae. Budae, 1801. 4to pag. 81—83. — — Item: Sándor István, Sokféle. Béts, 1808. svo IX-dik Darab, 133. lapon.

Időkorunk' ez elsősége pedig annál böcsülendőbb reánk nézve, mennél bővebb a' drága jó, melly a' népek' illy nagyra vitt, és mind inkább nagyobbra viendő közlekedése után nem csak egyes emberekre, hanem öszves nemzetekre hárámlik vagy jövendőre még hárámlandó. • Illy bizonyos értesítés mellett alig gondolható, hogy mindenfelé (vagy csak egymásra nézve is) sok szép példák meg ne fogamszañnak, méltatlanságok ne irtassanak, az értelem ne világosuljon, elrabolt jogok vissza ne térüljenek, a' tudományok' világa kioltassék, és az emberi nem ne boldogittassék.

Volt ugyan eleitől fogva közlekedés a' föld' népei között a' hajdani világban is, és nem méltányul állítjuk, hogy az csak újabb időnk' szüleménye volna, 's nem létezne más utmód, népeket nagy távolság mellett is érinkezésbe hozni, mint ujság levelek, pósták, telegráfok, csatornák, gőzhajók által. De az a' máihoz képest csak kezdet volt, és vékony árnyéka az utóbbinak. Azért nem is hathatott sikeresen az elmékre; nemzeteket, sem jóra nem ösztönözhetett, sem gonosztól nem óvhatott. Ha népek között a' közlekedés hamarább lábra kaphatott, soha az alatt valóknak és az emberi nemnek szent jogai olly éktelenül el nem tapodtattak volna, mint azokat eltapodva máig is sok helyt szemléljük.

Képet nyujtani a' földön élő minden nemzetek mái közlekedése felől, illő tárgy fogna lenni a' legteremtőbb Költői elméhez is. Én ellenben, ki a' Költők' tündér Világából a' való élet' völgyeibe alá esve már csak prózában élek 's irok, azon magos képet, bár melly gyakran bámulom is, itten csak illy formán szándékozom próbálni kifejteni, hogy az Ideák' terjedésének

a' Népek között inkább a' módjáról fogok értekezni annak segéllő és akadályozó eszközeit emlegetvén. A' hol elsőbbben is a' hajdankort veszem fel, utána e' mi korunkat; hogy a' máj kornak elsősege öszve-hasonlítás által, annál élénkebben elő tűnjék. Érzem pedig ezen tárgyban, melly erős lesz megfelelnem Aristoteles' kívánatjának, ki a' tökéletes munkától azt várja hogy csak azt mondja, a' mi céljához való és cselekedje azt czélarányosan; hogy így, sem valamit még hozzá adni; sem tőle valamit elvenni ne lehessen. Célja t. i. ez értekezésnek az, hogy midőn az ideák' terjedését vette tárgyul, az olvasókban maga is mennél több jóféle ideákat terjesszen, vagy ébresszen. Annnyiban bizvást hízlekedem magamnak, hogy az értekezés nem valamely futva készült vásári munka, hanem Horátz' parancsolatjára több esztendőök ólta készen hever; ment is által sok törlésen, de már most napvilágra lép, hogy végre ugy ne járjon mint a' Thezeus' hajója.

Ha a' népek között gondolható mindennémü közösülés' legfőbb hordozóját akarnók kijelelni akkor egy szóval csak az emberi nyelvet emlitenők, mellynek a' máj Tudósok öszveséggel 3094 nemeit tartják. *) Mert élő teremtvények között nyelv nélkül föld-szerinte való közlekedést nem képzelhetni. Ugy de annak hordozója viszont az értelem ezé viszont a' Természetnek

*) Közéjek nincsenek még számlálva a' titkos nyelvek, mellyekkel vadász, rabló, 's egyéb társok egymás közt élnek; nincs a' Hantyrka nyelv; nincs a' hasból szólóké, és az öszves emberi nemnek általános nyelve, mellynek nyomozása időnkben olly sok tudós főket izzasztott, mint valamikor a' bölcsek' kövéé, de a' melly mind eddigelé csak chimaera.

állítója, és így tárgyuktól csak félre térnénk. Meghagyván tehát a' nyelvet, a' minden emberi közlekedés általános műszerének, azon különféle Módot fogjuk felkeresni, mellyeken az, a' közösülést, emberek között név szerént, eszközli és munkálja. Elöl áll az élő szó, utóbb az irás, és nyomtatás által eszközelt közlekedés.

S így már méltán legelső helyet foglal a' Kalmárkodás és kereskedés, csak a' mellynek kezdetétől számíthatni közösülést a' Népek között. Valami nagyot és fönségest ez ügyben a' mi korunk' kereskedői szelleme elő teremtett: ő vitte azt véghez régebben más utakon. És még kérdés, valljon nem vezérlett-e öszve régenten sokkal több Idegeneket mint a' máj napság akár melly vásárban vagy pénzváltóházban öszetalálkoznak. Ugyan is régi időkben a' kereskedés keskeny határok közé szorítva lévén a' különféle tartományokból gyülekező Kalmárok, olly szokást vettek gyakorlásba, hogy a' föld kerekének bizonyos pontjain, — hol hires vásárok estek, — két három hétig is elidőztek; és míveletlen völgyek is az ő egyyüvé seregléseikkor, mint valami varázslat által, a' legnépesebb és és rendtartóbb városok' képeit mutatták. Ellenben ma a' minden országlások alatt bátorságossá tett gyors forgások az írott leveleknek, és a' Bank-ok' megállapítása, kalmárok közt majd nem minden személyes közelítést fölöslegessé vagy szinte haszontalanná tett.

Élő szóval terjedtek ideák a' régi világban, továbbá, az anyaországokból kiköltöző gyarmatok által. Minden időben úgy történt, hogy a' melly nemzet elszaporodván a' többi fölött emelkedett, vagy rajtok diadalmaskodott, az, az elfoglalt idegen vidékekre, különböző nemzetek közé, magából szállított gyarmatokat, mellyek

amazokkal közelebb való érinkezésbe jövén, esmereteik szélesedtek és kicserélődtek. A' görög kikötő helyekből p. o. mint a' raj olly számosan költöztek ki a' gyarmatok mindenfelé. Igy a' római birodalom kebléből is, sőt talán jól 'gyanitjuk, hogy az egész földnek népessége nem egyébb, mint Ázsiának elbokrosult gyarmatjai.

Az egyes utazók is nem különben segítették a' mindennémű ismérteket élő szóval terjeszteni, a' hajdani népek között, és noha az ó világban olly számosan, mint mái napon nem utaztak: de csak ugyan utaztak akkor is és cselekedték ezt leginkább a' jeles Bölcsék és Tudósok. Majd nem minden görög és római bölcsék, — kiknek neveik szájunkban, munkáik kezünkben forognak, — hasznos utazás-tevésekkel művelték magokat pályájokra. Névszerént utaztak a' görögök Egyiptomban, a' keletiek viszont és a' rómaiak görög országban.

E' sorban tartoznak a' táborozások is még. Miolta elszaporodtak a' nemzetek, hadak mindenkor viseltettek. Hadba menni pedig a' régieknél, még Tudósok és Bölcsék előtt is dicsőségnek tartatott, és a' táborozók között rendszerént a' népnek lángja, színe és okossa is jelen volt, már pedig illyenkor majd idegen nemzet országába nyomultak be, majd országjok pusztulásra jutván, magok rabul elhajtattak messze földre, majd szövetségre léptek egymással: mind ekkor kölcsönös esmérteket és szokásokat váltottak, adtak, vettek, sokszor jóféléket, de sokszor viszont veszélyeseket. Igy a' hős Lacedaemoni nép a' Persákkal folyt táborozásból vitte haza romlásának mérges magvát. A' győztes görögök és rómaiak, a' meghódoltatott népeknek rendszerént nyelvöket és szokásaikat hagyták hátra új örökségül.

Mind ezen közlekedés' nemei mellett is azonban a' régi világról azt mondhatni, hogy egy-egy ország' tudománya és esmérete más földre csak nagy bajjal mehetett által, és a' tudományok stationállók maradtak. Hanem nagy lóditást tett rajtok a' keresztyénség, mellynek hirdetőji a' józanabb esméretek' magvait a' kised palesztinából kiindulva, a' földön minden erányzatokban széllyel hordták és foganattal terjesztették.

Ugyan erre szolgáltak hatás eszközekül az úgy nevezett nép-vándorlások, az 5. 6. századokban; valamint a' közép korban a' Normanus nemzetekéi.

Még kölcsönös érinkezésbe hozták a' földnek népeit a' keresztes hadak; Európa' népeit különösen a' sokféle szarándok járások. Ezek érdeme illy szempontból annál nagyobb volt, mennél messzebb országokba tétettek. Tartott pedig mindenik ország egy olly helyet, melly minden egyéb hivek áhíthatosságának volt szentelve. Olvastam egy igen régi Balladában, miként valamely Dámának magasztalására azzal teszi fel neki a' koronát, hogy ő háromszor volt Jeruzsálemben, több messze folyamokon átköltözött, látta Rómát, Bolognát, Szent Jakabot (Galicziában), és Koloniát. Nevezet szerént Róma, mint a' keresztyén világ' fő városa, mint merő kutja minden papi méltóságoknak, szintén olly buzgón volt látogatva, mint akkor midőn fegyvereinek mindenhatósága által a' világon uralkodott. Bizonyos ünnepi és időszakaszokban ő is (mint hajdan Jerusálem) minden országbeli keresztyéneket öszve hívott kebelébe. Így az, Ideák' masszája szüntelen megújult, és többszeresült. Catorbery' és Erazmus' elbeszéléseikben olvashatni, minő lélek vezérelte az illy kegyes-

kedő kifutkozásokat és miként használta azt, a' hallgatók' tüzes kíváncsisága szerint, a' szarándokok' ékes szóllása.

Ide járulnak a' nevelő és oktató intézetek, iskolák, academiák, mellyek bár olly számosan és rendbeszedve nem voltak is, mint a' máiak, de hellyel közzel találkoztak, és ritkaságjok azt a' környülményt hozta magával, hogy bennök a' legtávolabb országokból is voltak tanítványok mindenkoron. Így a' 16. század' elején Ferrarában annyi anglusok; 1490—1550 Cracóban annyi magyarok tartózkodtak, hogy gazdag befolyásoknál fogva egész külön testezetet formáltak. Magok a' Professzorok is, kivált az igen híresek, nem voltak kötve tellyességgel csak ez vagy amaz ország' határhoz és egyetemhez, hanem cathedráról cathedrára adták odább tudományaik kincseit: és ezen gyakori változtatások is a' könyv-nyomó sajtók nem léteiben, az ideáknak újabb vezetői lettek. Azt sem kell elfelednünk a' régiebb századok körül, hogy mind a' tudományoknak, mind a' politicának közös nyelve a' latán nyelv volt; és az idiomáknak országokként előforduló különbözőése a' világosodás' területét nem gátolta.

Még megemlítendők a' szabad kőmivesek, kik nomászok módjára tartományról tartományra vándoroltak. Státiójikat (mint a' pátriarchák) oltárokkal jelelték meg, mellyeket a' minden-ség' nagy építő mesterének emeltek; és kétség kívül hit' dolgátillető némelly felvilágosításokat terjesztettek. Lehet, hogy az a' bal vélemény, melly a' távol időkben ő ellenük uralkodott, és a' melly bizonyos mértékben máiglan is divatban van, abból eredt: hogy felőlök (nyilván alap nélkül) azt tették fel, mint ha ők volnának az eretnek-hit' terjesztői.

Ezekhez járulnak végre a' Minsztrelek, (Troubadourok, szent lovagok, szerelmes Ifjanczok 's t.) kik egyik Apátságbol és falubol a' másikba jártak keltek; a' rajtok vagy a' velök találkozott utasokon történt esudás eseteket a' szerzetesek és parasztok előtt elbeszélétek, kik (mint olvasáshoz nem értő egyéb népek) az új hírekré fölötte kíváncsik voltak. Czéhben öszve állott koldusok szarándok köpönyegben, vagy csuklában jártak az országokat olyan számos csapatokban, hogy őket néhol fegyveres hatalommal kellett elnyomni és széleszteni. A' klastromok feloldoztatása pedig a' sok szerzeteseket kényszerítette, életök' fentartása végett bújdoklókká lenni.

Ennyiből áltak tehát azon eszközök, mellyek után az ismértek élő szóval terjedtek a' régi Világ' népei közt. Ezeken kívül voltak a' régiek még az írásnak birtokában, mellyel az ideák mind az egy időben élőkhez eljutottak, mind az utánok élő maradék' számára megőriztettek. Levelek küldözésére tartottak a' régi Görög városok sebes futókat, kik egy napon megmérhetlen utat tettek. Plutarchus emlékezik valamelly Euchidás nevü illy sebes futórol, ki Plateabol Delfibe megindulván, onnét az napon alkonyat előtt megfordult, és így ezer Stadiumnyi (37 Francia mértföld) utazást tett. Illyenféle sebes-futókból álhatott Cyrus persiai Királynak Státus póstája is és a' régiebb romaiaknál a' Cursus publicus; mert utóbb Augusztustól fogva ezeknél lovas, sőt szekeres pósta intézet is állott fön, gyalog póstát az ujjab nemzetek is sok századokig tartottak. A' Párisi Univerzitás' gyalog követei (gyorsaságjokról repülő követeknek neveztetek), látták el levél hordozással egész Európának java részét, és tsak 1719.

töröltettek el. Német országban, és Hazánkban is a' regularis Pósta intézet első Maximilián Császárral kezdődik, és rendes lábra kapását a' Thuru és Taxis familiának köszöni 1516. Di-
vatban volt e' szolgálatra a' Galamb - pósta is már a' görögöknél, divatban a' Rómaiaknál és az Arabsoknál. Ez utóbbiak névszerént 1171. táján, a' keresztes háborúban, minden egy városban tartottak galamb-póstát; és Nureddin Zultán az által a' keresztesek minden mozdu-
lataik felől olly sebessen tudósíttatott, mint ma a' telegráf által történik. Folytak pedig szakadatlan levelezések hajdan is a' szövetséges népek, Királok, Tudósok, Egyesületek, Társasági Tagok, Kereskedők között, kiknek alkalmaikkal küldöztettek a' privátusok' leveleik is mindenfelé. A' mészárosok is használtattak e'
czielokra. A' régi görög kereskedők már akkor levelező társakat tartottak mind azon helyeken, hová őket a' haszonnak jó kinézése elvitte. A' közép századok sötétségében szünetlen levelezések folytak a' sokféle klastromok és szerzetesek között. Rómával pedig mindenünnen. A' Pápa magának tulajdonítá a' jogot, keresztyének minden birodalmaikban az Egyházi gazdag jövedelmeket kiosztani. Lehetett is látni minden országokban olasz papokat, kik örök levelezést folytattak azon ó barátjaikkal kiket hazájokban otthon hagytak. A' faluzó szerzetes Barát is rendszerént levél - tarisznyát hordozott magával; a' privátusok' leveleit öszve szedte, és zsákra *) raktá.

*) E' szó zsák arról nevezetes, hogy valami csudaké-
pen ez egy maga minden nyelveken a' föld' hátán feltalálhatik, és pedig ugyan ezen érteményben. Eredetét a' régi filologusok egészen a' Bábeli zürzava-

Újság levelek' nyomára a' régiekuél nem találunk, az Európai *) Újságok sem érnek fölebb a' 17dik század' elejénél. De a' Rómaiaknál az úgy nevezett tudósításokat, (Intelligenz Blatt, affiches) az acta populi Romániban képzelhetjük, azokat Tabelláriusok és Irnokok jegyzték; kihirdettetésök után pedig a' Libertás vagy Nimfák' templomában tétettek el.

Legkivált a' tudományos könyvek szolgáltak az ideáknak terjesztésére a' hajdani időkben is. Könyvet kiadni, régenten annyit tett, mint a' megírt könyvet vagy országos öszvesereglés alkalmával nyilván felolvasni, vagy országos fő Tisztnek benyújtani, és aztán nyilvános könyv-tárokba **), minők akkor is voltak több helyeken) bétenni. Így a' görögöknél a' Költők 's Irók, elkészült darabjaikat az első Archonnak benyújtották, azután Athenében, az évenként forduló Panatheneák és Dioniziák in-nepein, töméntelen számú sereg előtt, a' játékszínen t. i. (mellybe 30 ezer befért) felolvasták. A' Rómaiaknál a' Palatinus hegyen épült könyvtárba volt szokás a' kéziratokat betenni. A' régi Izraelitáknál a' kéziratokat a' frigyláda mellé

rig felvezérlik, és azt tartják; hogy akkor a' különböző népeknek eszük veszvéen, és nyelvök zavarjában egymást nem értvén, egyedül ezt értette mindenik; mivel széljel oszolván z s á k o t minden nemzet vett magához; mellybe holmiját békösse, és hozzá gyűjtsön.

*) Európai, mondom, mert Ázsiában a' Chinai újság levél ezer esztendősnak állittatik. Nyomtattatik selyemre; szörnyű nagy formában, nagyobbban mint a' mái Anglus Times melly 2 réf hoszusága 1 1/2 réf szélességű papiroson jön ki, 48 oszlopra osztva. Elbeszélést Chinai újsághól olvashatni p. o. Gemein. Blätt 1820. S. 18. Ofner Zeitung, 1829. Nro 60. s. t. h.

*) Esmértetésöket közlé a' F. M. or. Minerva 1827. I.

vagy a' templom^o archivumába tették le. Másolásra *) bérért mindenütt találkoztak kezek; csak hogy az igen sokba került **) azért kicsiny könyvtár^o felállításához is nagy tehetség kívántatott. Az Atheneiek, könyvekkel kifelé is kereskedtek.

Úgy látszik mintha a' Czensura nem léte kedvező környülmény volt volna a' régi könyvek^o írása és terjedése körül. Azonban bár rendszerinti Czensura hivatalok nem áltak is fön, könyv-tilalomnak nyomaira csak ugyan találunk ó nálók is. A' bévett vallás és ország-alkat ellen írni a' görögöknél sem volt szabad. Azért Protagorás, Abderai filosofnak könyvei elégettettek, Krisztus előtt az 5dik században. Archilochus írásait a' Lacedemoni köztársaság számküzte határiból. Átaljában a' régi görög Bölcsenek igen vigyázva lehetett tudományjokat terjeszteni. Csak magok is kevés tanítványaik között tartották azt és terjesztették. A' nép dühösködött ellenök, kik a' babonát kezéből kivenni akarták. Üldöztetve, számküzetteve tanulták meg ezek azt, hogy az igazságnak — ha az emberek között megjelenni akar, — nem meztelen ábrázattal jární, hanem a' tévelység^o követői közé kell rejtezni. — A' Rómaiaknál Numa,

*) Az író nádok helyett (mellyeknek javát Cnidus, Egyiptom, Armenia, Italia adta) a' lud-toll^o használlásának már Diodorus idejében († 636.) bizonyos nyoma vagyon. Ma a' legjobb-író tollak Hamburgból jönnek. Bőr helyett a' papirossal élésnek országunkban 1272 körül van első nyoma.

**) Melly drágák voltak régen a' kéz-iratok olv. Tud. Gyűjt. 1817. l. 64. Gemeinitz. Blätter 1823. 315. 's t. h. keleten a' szép kéz iratok mái napság is olyan drágák mint a' szép leányok, az az — 1—10 ezer piaster egy egy (pr 17. gar. C.p.)

és Labinus' írásai lettek így tűz' prédáivá. Az utóbbik' könyveinek elenyészésökor bizonyos Cassius Severus úgy játszotta ki a' Czensurat, hogy a' könyveket előre mindegy szóig betéve megtanulta *). A' rendszerinti első könyv Cenzura VI. Sándor R. Pápa alatt kezdődött. 1501. a' nagy Lateranumi Consilium után. Utóbb IV. Pál egész Lajstromait írta öszve a' tiltott könyveknek. V. Sixtus pedig e' foglaltságot egy külön Cardinálisi Congregatoria bizta.

Utóljára foglaljanak, itt helyet a' kő és ércz táblára festett képek, faragott szobrok, edények, felírások; a' műveltség' kezdete előtt a' roppant nagyságu sirhalmok, (minők Laco-niában és a' régi Germánusok' lakhelyein voltak), piramisok és emlék-kövek, mind a' mellyek arra szolgáltak a' régi Világ népeinél, hogy a' nevezetes dolgokat az utánnok élő maradéokra átszállítsák; és mind éltökben, mind holtok után, mind hazájokban, mind azon kívül ideákat hirdessenek, és terjesszenek.

Enyyiféle eszközeik lévén a' régi népeknek is az egymással való közlekedésre, semit se csudáljuk, hogy az ő miveik és elme-termékeik körül némelleyek szinte reánk elszállottak, és szá-munkra mind ez ideig megőriztettek; ne csudáljuk, hogy a' józanabb gondolkodás módnak mindenkor és mindenütt találkoztak barátjai, és hogy a' tiszta ideák a' középkor' sötétségein is végre áttörhettek. Ugyan is a' Reformátiót vé-vén fel például, az elő számlált eszközök által készült meg az, hogy azon vallásos alap igazsá-gok, mellyekből a' Reformatio az ő hittudomány állításainak gyűjteményét öszve alkotta, na-gyobb részint kissebb nagyobb sikerrel, a' Cat-

*) Láss több példákat a' Kedveskedőben III dik köt. l. 29.

holica Európának nevezetes részeiben már elterjedve voltak. Az ideáknak akkori lázzodása nem annyira egy embernek munkája — mint inkább az időkoré, és a' közös véleményeké. Luthernek nem is annyira az volt dolga, hogy Pápa ellen a' támadásnak szellemét teremtsé, mint, hogy azt a' (már megtermettet) munkásságba hozza.

Ellenben más részről csak ennyiféle 's' illy hiányos eszközeik lévén régi nemzeteknek, ideáik' terjesztésére, azt se csudáljuk, hogy ők a' tökélynek pályáján dolgaikat többre nem viheték; hogy találmányaik olly késedelmezve lettek ismétetesek, 's' hogy elme szüleményeiknek nagyobb része örökre oda veszett *). Barthelemynek vizsgálódása szerint a' Görögök 350 Dráma-íróikat emlegették és azoknak 3 ezer játékszini darabjaikat, mellyekből reánk csak hatnak nevei jutottak el, 69 darabokkal. „Az idő nem „kéméllette meg a' görögök Literaturájának egyik ágát is. Históriai könyvek, szoros tudományokat illető munkák, filosofiai Systemák, „politikai, erkölcsi, orvosi értekezések 's' a' t. „szinte mind elvesztek. A' Rómaiak könyveiknek ugyan azon sorsok lett. Az Egyiptomiakét „Fenitziiaiakét és sok más művelt nemzetekét „egy szinte általános hajótörés nyelte el.” **) A' keresztyének meggyökerezvén, alkalmasint sok könyveknek végére jártak, résszerént vak buzgódásból, részint azért, hogy azokban rólok

*) A' régenten Lávától eltemtetett Pompéji és Herculanium városok' ásása által mind több több olly munkáinkra találunk a' Rómaiaknak, mellyeket az előtt hírokról sem ismertünk.

**) Az ifju Anacharsis utazásai, Kolosvár, 1820. VII. d. köt. I. 22.

nem tétetett dicséretes emlékezet *). Mennyire elfogytak a' jó könyvek a' sötét századokban, ítélhetni vagy csak ime' környülmények után. A' 9dik század közepén Quintilián' Institutioji és Cicero de oratore csorbátlan példányban egész Franczia országban nem voltak megkaphatók, azért Lupus, Ferrieres-i Apát, két szerzetest küldött III. Benedek Pápához, csupán a' végre, hogy ezen munkák' másolatját kikérjék. A' 14dik század' elején, kevéssel Petrarca' ideje előtt, a' királyi könyvtár Párisban csak négy Classikust birt, Cicerót, Ovidiust, Lucanust, és Boethiust; a' többiek Egyház-atyák' írásaik, imádságos és énekes könyvek voltak, összesen 900 darab. Pedig e' könyvtár az időben a' leghiresebbek' egyikéül tartatott. 'S találmányaikkal is a' régieknek nem bánt a' sors kémélőbbben. Számatalanok nem száltak által reánk máiakra, kiket még sok hosszas idő, vagy holmi vak történet fog rá vezetni sok olyanra, mit a' régiektől már készen találva megérthettünk volna. Pedig melly bajosan és melly sokára jutottak többnyire a' leghasznosabb találmányokhoz is! Vegyük például az óra-műszert, ezzel nem dicsekedhetett bölcs Salamon minden dicsősége mellett is (2. kir. 20.); erre még a' magas miveltségű görögök sem tudtak reá menni. Reggel kakas szóra keltek fel. Nyilvános helyeken is csak itt ott állott egy egy napóra **), mellyen rabszolgáikkal minduntalan nézették, hányat mutat az árnyék

*) Lásd Tschirner' commentatioit 1824. ezen kérdésre, mellyet tulajdonképen Eichstädt Prof. támasztott: „Cur graeci et romani Scriptorum rerum christianorum raro meminerint?”

***) La Motte elméskedni akarván, a' Nap' Író Deákjának nevezte el ezt a' műszert, meséiben.

(a' Gnómoné' t. i.); honnét így volt szokás tudakozni „hány az árnyék?” hordozható árnyék-órák is későn lettek. Mi több, még a' Rómaiaknál sem voltak e' műszerek sem házoknál sem tornyokban; egyedül a' nagy tehetségű fő ranguak tartottak víz órákat, és melléjük kúrttel jelt adó cselédeket (buccinatores, buccinatrices) Az éjjeli őrök — (cohortes vigilum, Triumvirii nocturni) sem kiáltottak órát. Táborban is csak minden harmadik órát, ugymint egyegy vigyázati időt, fújtak trombitán ki *). A' kilenczedik század' vége tájáról, Nagy Alfred, Anglus Király felől nevezetes, hogy ő minden egy egy nappalnyi idejét három egyenlő szakaszra szokta felosztani. Szánva volt nyolcz óra az aluvásra, ebédkezésre és test-mozgásra; más nyolcz az imádkozásra és könyv-olvasásra; a' többi nyolcz pedig az igazgatás' foglaltságaira. Már tehát, hogy ezen három szakaszoknak egyikét se hágja által: az időnek mutatására (órák még

*) A' mi óra-műszereink feltalálása nem ér főlebb a' 13. századnál; holott a' Chinaiak már 3 ezer évek oltá élnek vele. Egy irlandus Miszszionár nemzetség hozott egyet Chinából Angliába; melly K. u. 1007ben készült. Ékesítve van a' legfinomabb czifrázatokkal. Mutat órát, minutát, secundát. Negyven esztendőök elforgása alatt nem igazítatván, még is csak tiz minutát hibázott. 1821. oltá Glasgovban egy torony óra éjjel is mutat időt; különös mechanizmus által gázzal világosittatik meg, melly a' nap feljöttével szépen önkényt kialszik. Illyen transparens számtáblájú és éjjel is mutató torony-órák vagynak most már Berliuben és Münchenben is. A' tengeri hajósoknak külön van ma már órájok, mellyet Harrizon talált fel, — az éjjeli őrök közül ma a' Berlini és a' Drontheimi (Norvegiában) nevezetes; amaz kiáltás helyett sipol, és minden háznak kulcsa kezében áll. — Émez azt is kikiáltja óránként, millyen időjárás vagon.

nem levén) szobájában mindég hat olly viaszgyertyák voltak felállítva, mellyek' mindenike épen négy óra mulva kialutt. Ezek aztán sorjában égtek éjjel nappal.

Ha már az új korra által térünk, az ideák' terjesztése' dolgában is nagyon szembetűnő, melly sokkal szerencsésebb ez, és mennyivel fölül mulja a' régi időt, akár élő nyelvek, akár irás és könyvek által vesszük fel azt. Az ismeretek' vezetésére korunknak nem csak a' már előszámlált eszközök hatalmában vagynak, — pedig nagyon megtökélyesítve: hanem kívülök még sok újjal is dicsekeszik.

A' kereskedés és kalmárság e' mái korban olly tökélyre vitetett, és általa a' népek ollyan érinkezésbe vagynak hozatva egymással, hogy azzal a' régieké öszve sem hasonlitandó. Vásárok több helyeken és gyakortább tartatnak, mint a' hajdan korban. A' vesződséges alkudozás' elmellőzésében a' Hernhutereken kívül példát mutat London, hol minden boltokban a' portékák neme 's kiszabott ára nyomtatott irásban felfüggesztve találtatik. — Utazókat az országos utak' készülése és bátorságossá levése olta látni megszese vidékekről eredve, mindenfelé *). Sokan

*) Régi időkben, míg még a' föld az erdőségtől ennyire kiirtva nem volt mint ma, a' rablók mindenfelé útját állák a' Vándornak. Külön rejtek fészkeik voltak nékiek, honnét az utazókra kirohantak, 's hol a' zsákmányt rejtve tartották; sőt az elléle utonállás régenten nem is tartatott gyalázatos vagy vétkes dolognak, — mint máig is Árabiában 's egyébütt, hol midőn az arab költő nagy hőst akar rajzolni, azzal uti rablást gyakoroltat, a' történetekben csak néhány századdal ez előtt az ököljogig vissza menve: ott fogjuk lenni az uti rablást, mint nem gyalázatos mesterséget, sőt mint rendes élet módot; — ott a' rablók' váraikat és bennök azon familiáknak rablásról

utazásaikat le is írják, kinyomtatják, és közlik minden emberekkel. A' hazatlan Zsidók, vándorló mester-legények, különféle alakosok, virtuózok, Improvizatorok, nézni valókkal járók, szerencse-vadászók, kornárok (ritka állatokat hordozók) rendre csatangolják össze a' föld' minden vidékeit, sőt ma már ottan is utaznak, hol tulajdonkép' út sincsen; értem a' levegő'i hājósokat, a' szárnyakkal repülőket, és a' víz-en 's víz alatt való járást. A' minden fejedelmi udvaroknál tartozó követek, consulok, ágensek jőnek mennek, egymást váltják. Tudós társaságok egyesültek, évenként bizonyos napokon össze gyűlnek, és esméreteket cserélnek, terjesztenek; millyen p. o. a' természet - vizsgálóké (1822 oltá), kik Oken Prof. felszóllítására, fejedelmek' pártfogása alatt, valamelly német országi városban az öszves Európából esztendőnként seregbe gyűlnek. *) Hasonlót cselekesznek a' Schweitzi természet-vizsgálók is. Többet mondhatunk: királyi czimerletek alatt és költségekkel tudományos expeditiók küldetnek nevezetes országokba, csupán ismértek' gyűjtése végett. Illyen expeditio utazott 1817—1820. az egész föld körül Fraycinet Kapitány alatt, a' Francia udvartól bocsátva; illyen utaz mostan Egyiptomban, Champollion' vezérsége alatt, ugyan a' francia udvar nevével; a' Kaukázusban Humbolt alatt, a' Berlini udvartól küldve; illy já-

hires ősseiket, mellyek ma a' legtisztességessebbek vagy szinte jeles főrangúak. — De így változik a' világ' dolga. Több olly tárgyakra, mellyek hajdan főséges ma pedig alacsony ideákkal járnak együtt, emlékeztetnek e' szók is: jobbágy, vajda, ispán, porkoláb, Schuf-szolga, (honnét maig is a' tisztességes szolgabírói czim) 's t. e.

*) Ez évi öszve-gyűlésökről lásd Tud. Gyűjt. 1829. XI.

ratban utaztak Chodakovszky 1822. a' tót nemzetek' históriájához való datumokat gyűjteni, Sándor Császár' költségein; Campi Prof. 1823. Olasz ország' városaiban a' Lengyel Státusok' költségein, hogy ezen nemzet' egyházi és világi történeteikhez szolgáló világosítást gyűjtögessen. Nemzetek, országok, egyházak és eklezsiák össze-gyűléseik is gyakortább és rendesebben tartanak a' mi időnkben mint régenten. Hires professzorok, új tudományoknak feltalálói (mint Chladni, Gall, Spurtzheim 's t.) városról városra hirdetik és árulják portékáikat. — A' Miszszionárok behatolnak pogányok közé is, és élő szóval adják odább az értelem' és kijelentés' beszédeit. — A' franczia és német nyelvek pedig azok, mellyekkel majd nem az egész lakható földet bjárhatni. Kivülök a' melly nyelvek nagyon elterjedtek, az anglus, arabs, indus, mullay. A' tudósoknak pedig máig is a' latin, az a' szent nyelvök, millyen az Arab a' Mahomet' hiveié, a' Páli a' Birmánoké, a' Szanszkrit a' Bráminoké.

Itt pedig mindjárt említést érdemelnek a' sok jeles készült utak, metszett csatornák, mennő műszerek, pósta-intézetek, mellyek a' közlekedést e' mi időnkben végetlenül megkönnyítik és gyorsítják. Szövevényes erdők kiirtattak; járhatatlan hegyek, nagy vizek allai álttörettek; mocsárok eltöltettek; messze folyók és tengerek, széles medrű csatornák által össze kapcsolattak; az utak magok tartósan kővel, sok helyt már vassal is, kipadoltattak; mesterséges hidak építették. Rendbe szedett pósta-intézetek sűrűen találkoznak minden polgárizódott tartományban. Vizek között, tengereken, szigeteken, (p. o. Görög ország és a' többi Európa között) a' rendszerinti pósták' helyét kalmár-hajók és al-

kalmak eléggé pótolják. Hegyes tartományokban sebes-futók teszik a' póstai szolgálatot időnkben is. Négereknél hasonlóképe ez a' szokás. A' törökök Tatárt futtatnak e' célra. Készültek már szárazon gyors-szekerek, vizen sebes járasú gőz-hajók.

A' földnek vadon vagy csak néptelen részeire a' gyarmatok is nem kevesebb sereggel plántáltatnak korunkban, mint a' régiéknél. A' néppel rakott Schweitzből és a' német országnak azon vidékeiből, hol ember' hátán ember, — évenként költöznek ki familiák idegen földre; (csak Angliából és Irlandiából, évenként husz ezeren éjszaki Amerikába) *); és magokkal viszik más népek közé mind azon felvilágosodságot, iparkodásnak és jó rendtartásnak lelkét, — magokkal mind azon mesterséget, tudományt, és ügyességet, dicséretes szokásaikkal együtt, mellyekkel szülő földökön lakoztak. — Szintén a' halálos rabokkal, számkiüztekből, koldusokból is külön gyarmatokat alkotott öszve újabb korunk.

Hát az újabb háborukról ez ügyben miként emlékezzünk! miután azokból még a' mivelte nemzetek sem nőttek ki, és úgy látszik, hogy létezésök az emberi nemmel együtt élő haló szükséges rossz: olyan oldalról kell azokat tekinteni szoknunk, mellyről még ők is jótékonnyok. Illyen oldalak pedig az, hogy a' népeket egymással érinkezésbe hozzák; viszonyosan eszméreteket, ideákat és szokásokat terjesztenek; — és mind a' hadviselő felekre, mind azon országra, mellyben a' csaták történtek, állandó

*) Ez idéni őszön Havreban 300an verekedtek öszve, kik Buenos - Ayresbe költözködni készültek, többnyire Alzatziai és Rajna melléki bajor németek.

nyomot és következt hagynak magok után. Hogy ne hagyott volna bényomásokat különféle népekre p. o. a' harmincz évi háboru? hogy ne a' legujjabb francia had? az Egyiptomi táborozásnak befolyása felől így irt haza nem rég, az ott utazó tudós Francia társaság: „A' francziákat itt (Alexandriában) még máig is emlegetik. Megérkezésünkkor a' városba, szintén úgy hallánk az Egyiptomi dobosokat esti haza takarulóra a' dobot verni és sipolni, mint az Párisban szokásunk, az új seregek közt minden francia mars-nóták bevetettek, és éltes Arabok is beszélnek frantziául. Mínapában, hogy Kleopátra obeliskusát nézni kimentünk a' pusztába, künt a' fővény-halmok közt is találtunk egy vak koldusra, ki hallván beszédünket, francia nyelven kért tőlünk alamisnát.” 'S e'féle nyomdékokat hagyott ez a' geniális nemzet maga után, más sok tartományokban is. Sok egyes familiáknak kivándorlása más országba; ottani letelepedésök, és nyomos maradások, hasonlóképen a' háborús idők' következése.

El nem mellőzendők e' sorban a' nevelő és tanító Intézetek, nemzeti és főbb oskolák, academiák, collegiumok, convictusok, egyetemek. Mind ezek időről időre szaporodnak, és buzgó ember-barátok által ápoltatnak. Egész egyesületek öszye állnak a' nevelés ügyének elősegéllése végett. Jeles Paedagogusok, mint Lorke, Spener, Saltzman, Rochow, Campe, Gutschmuths, Löhr, Bertuch, Niemeyer, Pestalozzi, Lancaster 's t. a' nevelés' és tanítás' módját egyszerűvé és természettel megegyezőbbé tették, példajokkal megmutatták és könyveket nyujtottak, mind tanítók' mind tanulók' kezeikbe.

A' nagy számu híres egyetemeken, nincs ma valamire való nemzet az ég alatt, mellynek

fiai ne volnának. 1818. Nov. Benaresből a' Bra-
minok' fő oskolájából kelet Indiában, öt ifju
Hinduk érkeztek meg Oxfordban, hogy ott ta-
nulásokat folytassák. Neápolban rendszerint min-
dég neveltetnek néhány (1818. hét) Chinai gyer-
mekek, jövendői Miszsiónár hivatalra. 1822ben
a' Madagascari Királynak legfőbb miniszterei és
tisztai két férfi gyermekeiket adták által az ir-
landiai britán iskola-társaságnak, annak ügye-
lése alatt Londonban leendő neveltetés végett.
1826. Aug. Párisban 40 egyiptomi fő úrfiak ér-
keztek meg, kik vice királyok' költségén ott ne-
veltetnek. Vagyon késérésökben 3 Effendi, egy
titoknok, és tolmács. Más négy alexandriai gyer-
kőczék, ez idén érkeztek Liverpoolba, leg ott
neveltetés végett, 34 ifju Arabok Párisba. U-
gyan ez idén küldettek az Oláh Hoszpodárnak,
Gyika Herczegnek 3 fiai Münchenbe, hasonló
czélból. Magyar ifju hazafiak mindenkor tartoz-
nak a' külföldi tudományos fő Intézeteken, név-
szerént Saxóniában és Tarnowban (Galicziában)
hol hazánkból egy idő olta folyvást 12 ifjak tar-
tatnak a' Státus' költségein, esztendőnként min-
den egyik 300 frtal C. p. segítettve. *)

De az isméretek' terjesztésének való csudáit
még is inkább az irás és könyv-nyomtatás szülte
a' mi időnkben, — noha még ez ingyen sem érte
el a' lehetséges tökély' csúcsát; és noha bátran
jövendölhetjük, hogy általok a' máinál még ma-
gasabbra is fogják vinni utóink az emberi esmé-
retet és tudományt, és hogy maradékink annyi-
val lesznek föllül a' miénken, mennyivel a' mi-
enk látszik föllül lenni most a' régiekén.

*) Allgemeine Kirchenzeitung, Darmstadt, 1823 I. 1022.

Írásunkat a' lud-toll *) szolgálatjával válogatott nemü papirosra **) , kimondhatatlanul tökélyesben tesszük, régi atyáinknál. Az ovult kéz-íratok' másolását alkottyunkkal visszük végbe. Diszlik köztünk mivészsége az irás szépségének, gyors folytatásának, titokban tevésének. Tudunk íratni némákkal, vakokkal.

Irott leveleink széllyel küldözésére fön állnak világszerte mindenfelé szárazon a' pósták, vizen a' gőzhajók. Azonkívül haszonoltatnak a' courierok, staféták, gyors-futók és galamb-pósták ***) . Mellyek által minő sebességgel terjed-

*) Schuszter György Bétsi Mechanicus, készít érez tollakat is kalligráfok' számára.

**) Készítnek ma már papirost a' rongyon kívül aloehajból is, tengeri hinárból, aztán elefánt-csont papirost, miniatur-festők; átlátszó üveg papirost által rajzolók számára; szalmából, leginkább pakolásra szolgálót; Magney nevü plántából Mexicóban, hol az nagy bővséggel terem.

***) A' Galambnak azon faja, mellyet Hollandián kívül is már mind több több országokba bevesznek, és levégi posztillonnak használnak. — Linné szerint Columba Tabellaria nevet visel. Orra és szemei körül vörös bibircsói vagynak; honjához ragaszkodása olly nagy, hogy 3—4 esztendőnyi távollét után is viszonzára tér; levél hordásra különös vele bánással okul meg. Azután a' keskeny könnyü levélke erőssen szárnyai alá tüzetik vagy körmeihez köttetik. Rendszerént 12 órányi távolságot 50 minuta alatt meghalad; de néha 6 óra alatt 3—4 száz anglus mértföldet is elrepül. Valamelly Sabay nevü Arab külön könyvecskét írt e' galambfajról mellynek német fordítása 1807. Giessenben Kriegernél megjelent illy czim alatt: Die Blitz-Geschwinde Post etc. Interesssans hiradásokat közöl rólok az 1791re szóló Göttingai Zsebkalendáriom is, valamint hazánkban Kis János Sup. az Országok nevezetességeiben, és az ifjuság barátiában. Nem rég a' Berliini természet-tudósok, a' gólyával tettek póstáskodás féle ügyben próbálatot. Néhány

nek minden közlemények kitetszik a' következő néhány példából. Londonban mindennap 41 hajó köt ki. 3000 jár a' Tamézison, 2288 a' várason. Ugyan ott a' Világ minden részeire széllyel menő levelek beszédésére 47; a' közeletre küldendőkére 127 beszédő házak vagynak. Anglus pósta legénynek kemény büntetés' terhe alatt kötelességül van téve, minden órában 8 anglus mértföldet haladni; honnét megfogható, hogy a' Londonból kiindított újságok és levelek 90 óra mulva Hannoverában teremnek. A' Liverpool és Manchester között 36 ang. mértföldnyi (7 német mértföldnyi) tért, két óra 40 minuta alatt bejárja a' közönséges pósta kocsi is. Londonból Doverig (73 a. m.) 10 óra mulva eljut a' gyors-szekér. A' canalison a' gőz-hajó $1\frac{1}{2}$ óra elforgása alatt túl halad. Az atlanticum tengeren Lizabontól Braziliába az út 2000 francia mértföldet tesz, és bejárják a' hajók 40—46 nap alatt. Ez esztendőn a' Szilas nevű Anglus hajó Új-Yorkból Liverpoolba (3000 anglus vagy 666 német mértföldnyi távolságról) 19 napok alatt megérkezett, és így naponként 157 ang. tengeri mértföldet haladt, ugyan ez útat nem rég egy másik hajó 16 napok alatt bejárta. Az 1828. Oct. 11. történt megvétele felől Varnának a' hir megfutott Petersburgba (275 mértföldnyire) Oct. 21. estve; Berlinbe 23. reggel; Bécsbe 24. Londonba 27. reggel; Párisba 29. estve. A' Lipcsei kereskedők ez idén (illy kemény télben) Januar. 26kán pénzváltó házi és vásári tudosi-

golyák nyakaira réz-karikákat verettek, illy felírással: Berlin 1819; olly czélból, hogy megtudhassák, melly föld-tájon vonulnak meg telünk' szakán. Próbálatjok sikeréről azonban az újság levelek mind ez ideig hallgatnak.

tásokat vettek ; Jan. 16kái Londonból ; 22ig Bécsből ; 20ig Páris és Koppenhágából ; 5kig Odeszszából ; 13ig Christiániából és Marsziliából, 12ig Petersburgból, Rigából ; 10ig Triesztből. — A' telegráfnak javítása annyira ment, hogy éjjel nappal egyeránt vehetui általa a' hireket ; névszerént Páris és Orleáns között fél óra alatt megesik mindennémű viszonyos értesítés. — A' katona rendben a' közlekedésre külön mód gyaakoroltatik az u. n. Cambiatura.

Ugyan ilyen sebességgel és eszközök által terjednek széllyel, a' töméntelen számú 's nemű újságlevelek, pamfletok, vakarékok *), értesítések, tudósítások, kalendáriomok, almanakok, tudományos folyó irások, mind a' mellyekkel (a' franczia revolutzio olta leginkább) szinte esőzik ez új időkor. Alig vagyon ma már nemzet, mellynél ujság - levél ne teremne vagy ne forogna ; jár újság a' Zultán' serailjába is, — névszerint a' Velencei Örmény újságból (melly egyébként a' Levante számára van intézve) két példány. Van fin nyelven szólló újság, mellyet sok paraszt is olvas. Német parasztoknak hasonlóképen külön újság szolgáltatik a' Hildburgszhauszeni Dorfzeitungban. De német pór közönségek járatnak újságokat rendszerint Banátban is. — Pedig töménytelen példányokban terjed némelly újságlevél. A' Bécsi folians tiz, a' Londoniak még több ezerekben esztendőnként. — Páris és London városokban az újságok sajtó alól kijöttökkor tüstént házallók által kikiáltatnak ; Madridban a' legszebb és népesebb piacon, hosszu sorban ülő kofák által, mint a' körtvély, alma, kosarakban árultatnak. Jelenté-

*) Így nevezi Molnár János a' brochuret, Sándor Istvánnál.

seknek gyorsan nyilváná tevése végett ugyan azon városokban (a' falakra 's kapukra kiszegés helyett) élő emberek szolgálatjával élnek (homme d'affiches). Egy egy illy embernek két jelentés-czédulát tűznek testére, egyiket hasára, másikat hátára, öreg betűkkel nyomtatva, 's úgy jártatják a' város' minden negyedein. Béré naponként 40—50 Sols. *)

A' mi magokat a' könyveket illeti úgymint a' maradandó és fontosabb esméretek terjesztőt, azok szaporasága a' nagy tökélyre vitt nyomtatás művészsége által igen is meg van könnyítve elkelésök is. De a' könyvek' drágasága kelésöket még mind eddig nem kevéssé akadályozza. A' könyvárosok (kik semmit sem gyűlölnek úgy mint a' r á k o k a t) **), azt vallják hogy a' könyvek' rosszul kelése okozza drágaságjokat. Franczia ország és angliában minden könyv kelendőbb, mint német országban; azért a' könyvek máig is olly drágák ebben, olcsóbbak amazokban; mindazáltal tapasztaljuk, melly serények a' nyomtatók mindenfelé; mint nyújtatnak a' nyalábosabb régi könyvekből, rövidítések, kivonások, szeszek, (Geist), quintesszenziák, repertoriumok, lexiconok, kézikönyvek; mint kivántatnak jeles ó és új könyveknek többszeri felrakásaik; melly végetlen soru catalogusok jelennek meg minden forduló Lipcsei nagy vásáron, és mint vetélkednek egymással a' híres

*) Husz Sols tett az előbbi számlálás szerint egy livrét az az 22 xr, C.p.

***) Rákok, Krehse. mesterszó a' könyvárosok között. Jegyzi az olly könyveket, mellyek a' nagy vásárokon nem keltek el, hanem vissza vitettek haza. Megmarad pedig illy portéka néha 40 mázsányi is. Még másként így is neveztetnek: remittenden.

Cotta, Frank, Tauchnitz, és t. könyvárosok, portékáiknak mennél lehetőbb megolcsításában. Utóbbik a' classicusokat apró Stereotyp betűkkel nyomtatva, olly példátlan olcsón árulja, hogy egy tellyes Homér 18 Sax. garas; egy Cornelius Nepos 2 Sax. gar. pr 10 xr. V. Cz.). — A' könyv-kereskedés szakadatlan láncczal tartatik öszve függésben a' föld minden tartományában. — A' könyv-írás' viszketege elhatalmazott, és authorokká lesznek már ma szakácsok, vargák, szabók, könyvkötők. Külön könyv van írva arról, miként kell papirosokat öszve raggatni, mint kell nyak-keszkenőt kötni (London 1829); mint kell szép hajfonatékokat készíteni (Liptse 1823). — Koppenhágában 1822. With Szabó a' maga mesterségéről tudományos olvasásokat tartott, legközelebb hazánkban Bereczky János a' Takács-mesterségről írt könyvet. Legtöbb figyelmet érdemelnek azon munkák, mellyek egész tudós egyesületek és karok által feladott kérdésekre, kitett jutalom mellett készültek, és a' sokak közül jutalomra méltóknak ítéltettek; szóval: a' pálya írások, preisschriften. Ezek kiváltképen becses vezetői az alapos esméreteknek; és az új kornak egyik dicséretes szüleménye.

A' könyvek' özönén és határtalan szaporodásán némelleyek szörnyűködnek, és aggódnak, valjon mi lesz ebből utóljára. De alkalmasint helytelenül. Hitessük el magunkal, hogy a' valóan derék, és állandó könyvek' száma korunkban is inkább fogy, mint sokasodik. Könyvek-nél a' halandóság nagyobb mint az embereknék. Ha a' gyűjtő könyvtárok bővülnek, az oktatók ellenben fogyni lattatnak. Locke felül olvassuk, hogy ifjanta az egyetemen lévén a' Metaphysicus könyveknek egész hosszú lajstromát jegyezte

össze, mellyeket megolvasni szándékozott. Számjok többre ment 60nál, 's mostanság azok már mindnyájan feledségbe merültek be; pedig maga Locke lett az ki feledségbe hozta őket. Így a' státusi gazdáskodás tudományának tárgyában, Smith Ádám által alkalmasint minden előtte járók semmivé lettek. Így akármelley tudomány osztályban egy lelkes könyv sok egyebeket kifogópótolni; felkerekedik és magasan lebeg; valami az előtt csillogott, emennek ragyogása mellett lassanként homályba borul, míg nem végre teljes sötétségbe elenyészik. Mellyből az a' hasznos tudomány is következik, hogy felkeresésre sok, de tanulásra kevés könyvre vagyon szükség; olly formán, mint a' nagy városokban, szeretünk együtt látni minden nemzetei és sorsu embereket, de közülök csak keveset választunk barátunknak.

Az írás és nyomtatás által terjednek hírek és esméretek még holtunk után is az élőkre 's a' későbbi maradéokra; — a' fönt említett és a' régiekről már e' végre hasznolt eszközöket is ide értve. Cselekszik ezt legkivált a' jeles írók, (kik munkái ha elfogynak, újra viszont felrakatnak, 's így örökkén megifjudnak) a' különféle jegyző könyvek, kronikák, protocolumok *) föld alá, jeles építmények alap köveivel letett emlék-írások; üvegbe zárt czédulák. Ez utóbbi eszközzel élnek a' tengeri hajósok, midőn — a' sok világító tornyok, tengeri óra, compasz,

*) A' Spártaiak hajdan efféle Jegyző-könyveket nem szívteltek országjokban. Nem folytat ollyakat időnkben is többek közt névszerént Norcia városa (az egyházi Státusban), mellynek 4 Birái mindenkor olly emberek, kik írást olvasást nem értenek; czimök: li quatre Illiterati.

nagy készütségtű roppant hajó alkotmányok *) mellett is süllyedésre jutnak, és az eleményekkel küzdésökbén elkerülhetetlen vég romlásokat látják. Hirtelen vért eresztenek testeikből, és azzal írják meg szerencsétlen esetek' helyét, napját, 's egyéb künyülményit egy kis czédulára, melyet üveg-palaczkba hermetice becsinálva a' hullámok közé vetnek. Az üveg valamelly part-ra előbb utóbb kivergődik, hol a' lakosoktól megtalálva felbontatik, és a' szomorú hír az illető nemzetnek országába megküldetik.

A' könyvek' és híradások' gyors terjedése maga után vonja jelesen, a' mindenféle új találmányok közzé levését. Régenten ez sem történhetett meg így. A' mesterségek sok századok alatt homályos útakon jártak. A' nagy találmányok nem lévén egyebek, őket megelőző sok apróbb találmányok' öszve foglalásánál, — ezek öszvefoglalása sem történhetett olly hamar, mint a' mi időnkben; azt a' künyülményt meg sem említvén, hogy régibb időkben a' titkolódást mindennél erősebben üzték, mint már mái nap-ság. Az áldott mentő-himlő p. o. mellynek feltalálója (vagy inkább divatba hozója) Anglus Orvos Doctor Jenner csak 1823. Febr. halálozott meg, — már is mennyire el van terjedve viláგ szerte! **) Hát a' becses krumpli gyökér

*) Vas-hajók is készülnek 1819 oltá. A' legvénebb Linea hajó melly a' megmérhetlen Oceánon jár, a' Licorno nevű Dánus hajó, 75 ágyús. Építése 1667ben végeztetett be. — Ez esztendőn Angliában számba vették, az utolsó 15 évek lefolytában a' tengeren hány hajó süllyedett, és hány ember veszett el: kinyilvánodott, hogy csak az egy 1821/ádiki télen 2000 hajó és 20 ezer ember jutott ezen sorsra.

**) Mindenütt becsben van e' találmány még Törökök közt is, de Angliában honni próféta ő, — legalább az igazgatás nyilván nem pártolja..

melly hamar terjedt! mellynek első magvait mi-
ként árulták, ritkaság gyanánt falunként, mi-
ként adták vették drága pénzért: minden vé-
neink emlegetik *). Az anatómiát az egyipto-
miak és törökök is (koránjok' ellenére) már
gyakorolják és Kairóban orvosok' számára nevelő
Intézet áll fön. A' Copernicanum systema már
ma (1821 oltá) a' római fő iskolákban is nyilván
mint bizonyos és nem csak hypothesisképen ta-
nítottatik.

Az újabb találmányok, alkott'yúk, mestersé-
ges műszerek felől mellesleg jegyezzük meg,
hogy némelleyek **) azoknak elszaporodása által
valami arany időt jövendölnek az emberi nemre
nézve; melly t. i. idő jártával annyira fogná
vinni az alkott'yúk' szaporítását, hogy minden
dolgait azokkal vitetheti végbe; maga pedig az
ember édes henye óráit egyedül a' gondolkozás-
ra, a' lélek nemesítésére, az értelem' világosítá-
sára fordíthatja; kiki gondolkozó fővé leszen,
és az emberi nem mind földi rendeltetése' vég-
határát mind a' leglehetőbb boldogságot eléri,
úgy hogy Joel próféta szerént (2, 29.) még a'
szolgák szolgálók is bölcselkednek. Az el nem
fogódott eszű emberbarát így nem álmodozik. Ó
bár örvendhet is egyfelül, midőn hallja, általok
a' fáradságos munka miként megkönnyül és
megrövidül; midőn hallja, hogy önkényt futó
kocsik, arató alkott'yúk, önmagokat megtöltő
ágyuk, puskák, gázzal világosítás, vízfölötti
járásra szolgáló czipők; akár mi nehéz szám
feladást csudálatos mechanizmus által hirtelen

*) Lipcse városában 1818 elején szinte jubileumát is meg-
innepelték a' krumplics bevitetésének; egy vendég-
fogadóban

**) P. o. Schlegelmacher, I. Beszédeit (Reden 25.)

és pontosan kivető műszerek (arithmometer, számvető béres)'s t. állnak elő: de másfelől megszorodik, midőn tapasztalja miként nehezül és tápláltatik általok korunk egyik nyavalyája az Egoizmus, mint jutna miattok számtalan munkás kezek henye életre és koldus-botra *); és mint tétetik fölöslegessé sok jótékony személyes érintkezés. Owen Anglus Quaker, felszámolta, hogy azon fábricátumokhoz, melyeket Anglia alkottyukkal állit elő, 400 millio munkás kivántatnék. Igy tehát általok a' mennyi jó születik, még annyi eltemettetik, azon följlül majd nem mindenik új találmányra alkalmazható ama' mondása bölcs Salamonnak: „nincs újság a' nap alatt semmi”; és Archidámus Lacedaemon Királynak; kinek midőn a' Siciliában föltalált nyillövő alkotyú bemutaták, ő azt figyelemmel megvizsgálván, reá mondá: „megesett a' vitézségnek”! — a' minthogy idő' jártával ritka is állja ki kemény próbáját a' valóban hasznos találmánynak. Angliában p. o. 1675-től fogva mostanig 5539 pátensek adattak ki új találmányokra; azoknak ma már csak 1185te van divatban.

Mind ennyiféle eszközei mellett is immár az ideák' terjedésének, fájdalommal kell észbe vennünk, melly lassan érik nemünk a' tökéletességre, melly végetlen nagy mezőség fekszik még a' míveltség' országában parlagon; — 's miként ezen eszközök sok helyeken készakartva nehezítettnek vagy szintén elnyomatnak *). Ho-

*) Ez idén ősszel csak Dublinban 10, Huddusfieldben 13 ezer munkás volt foglaltság és kenyér nélkül.

***) P. o. pósta intézet Görög országban csak tavál állította. A' krumplinak első magva is csak tavál vitétt be Moreába és kelet Indiába; Orosz országban

lott nem Japanon, nem is Chinán akadunk fön, mellyek (a' régi lakók' módjára) idegen népekkel minden közlekedést, józan ismérteknek és szokásoknak minden behatását elzárnak és keményen tilalmaznak: hanem fön akadunk azon, hogy az ideák terjedésének mindenfelé, és egyaránt szabados út mái napság Európának szelidebb vágatu nemzetei között sints engedve. A' gondatlanul tartott országútak, a' sulyos vámok; a' kivándorlások tilalma; a' nevelő és oktató intézeteknek a' nevelendőkhez képest elégtelen vagy idomtalan volta, az inquisitionnak új formáji; a' szerfölyött kemény Czensura, a' régi szokáshoz viseltető vak ragaszkodás, a' világszerte közönséges panasszá lett pénzatlenség, és mindennemű kereskedésnek rosz folyamata, tétovazása: még annyi nagy akadályok, a' hasznos esmértek és interesszans hírek terjedésében. Pedig még ez nem minden: és a' közlélek hiánya még nagyobb mindnyájánál; melynél aztán édes hazámra is fájdalommassan nem gondolnom lehetetlen. De ugyan itt lészen a' pont, hol értekezésem' fonalát megszakasztom, érdemes olvasóimtól azon kéréssel, könyörgéssel, kényszerítéssel vevén bucsut, hogy imádkozzanak, imádkozván imádkozzanak, és még is imádkozzanak az egekhez: „engedjék

sints divathan. Anglia a' felvilágosodottságban vissza léptetni látszik. A' műveltségéről híres frantzia nemzetnél a' nép, oktatására nézve, nagyon elhagyattott. Azért vándorolnak benne a' sok Misszionárok. Frantziák közt máig is találkoznak olly neveletlen gazdagok, kiknek 4—5 ezer frank jövedelmek vagygon, és írni olvasni nem tudnak. Párisban 1825ben 760 Jóslo ámitotta a' községet, és kelendő volt. A' kukoriztát is mostanában kezdik divatba hozni és természetnij jutalomtételek által.

„terjedni hazánkban a' józan eszméreteket és
„ideákat, minden időben szabadossan, hogy ál-
„talok nemzetünk mind inkább humanizáltassék.”

Edvi Illés Pál.

3.

*Ó Gyallai Besse János 5dik Jelentése. A' Török
Birodalom fő városából Sztambulból, 5dik
Julii 1830.*

A' fekete Tengeren Ásiában általmenetel
Aprilis előtt lehetetlen, és akkor is igen ritka.
Azon okból az első alkalmatossággal a' melly
magát előadta, élvén a' mondottam holnapnak
12dik napján Kaffa kikötő helyében egy Velen-
tzei hajóra ültem, és tiznapi fáradságos utazás
után Trebizonda városában érkeztem: legrövi-
debb útam lett volna egyenesen Redut-kaléh
vagy Póthi kikötő helyeken kiszállanom, de oda
alkalmatosság nem találtatott.

Trebizonda híres városának felépítése k. sz.
előtt hét száz esztendővel egy üdőt számlál. El-
sőben az Amazonok szomszédságába lévén sza-
bad város volt. Azután Mithridates Pontusi Ki-
rály hatalmába esvén, nem sokára Polimon és
végtére Constantinopolitánus Császárok birodal-
ma alatt volt. Tizenharmadik században Alexius
Commenes vagy is Kommény Elek, és azután
a' Török birtokába esett.

A' város szép helyen fekszik; a' lakosok
törökök, görögök és ürmények a' kiknek a' szá-
ma mindenestől 25 vagy 30 ezerre mégyen, nem
pedig 250 ezerre a' mint némelly utazók hibá-
san állitják. Ürmény országon keresztül
egész Tiflis várasáig másképen utazni nem lehet,